

VIVESIANA

Vol. V

2019

ASSOCIACIÓ D'AMICS DE LLUÍS VIVES
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

VIVESIANA

ISSN 2445-236X | Vol. V. 2019

Edita: Associació d'Amics de Lluís Vives – Universitat de València

C./ La Nau, 2

46003 València

URL permanent: <https://ojs.uv.es/index.php/VIVESIANA>

Consell científic

Antonio Ariño (Universitat de València, Espanya)

Francisco Calero (Universidad Nacional de Educación a Distancia, Espanya)

Karl Kohut (Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt, Alemanya)

Marina Mestre Zaragoza (École Normale Supérieure, Lyon, França)

Gilbert Tournoy (Katholieke Universiteit Leuven, Bèlgica)

Consell editorial

Marco Antonio Coronel (Universitat de València)

Francesc J. Hernández (Universitat de València)

Helena Rausell (Universitat de València)

VIVESIANA és una revista científica anual, que té com a objectiu la publicació d'estudis sobre Joan Lluís Vives i el Renaixement. Es publica en Open Journal System. La secció ARTICLES està sotmesa a avaluació.

VIVESIANA es una revista científica anual, que tiene como objetivo la publicación de estudios sobre Juan Luis Vives y el Renacimiento. Se publica en Open Journal System. La sección ARTICLES está sometida a evaluación.

VIVESIANA

ISSN 2445-236X | Vol. V. 2019

INDEX

Introducció / Introducción	5
Obres de Vives / Obras de Vives	7-101
Lluís Vives: <i>Sobre els inicis, escoles i lloances de la filosofia</i>	
ADELA CODONYER	9-26
Sobre los diálogos escolares de Juan Luis Vives en México en 1554: una edición con comentario. Transcripción de los Comentarios Latinos de Francisco Cervantes de Salazar a los Diálogos Escolares de Juan Luis Vives en el ejemplar de la <i>Lingua Latinae Exercitatio</i> publicada en México en 1554	
VÍCTOR MANUEL SANCHIS AMAT	27-101
Articles / Artículos	103-201
Joan Lluís Vives i els emblemes / <i>Joan Lluís Vives and the Emblems</i>	
FRANCESC-X. BLAY MESEGUER	105-116
<i>Fructuosa coniunctio</i> , amor y compasión en Juan Luis Vives / <i>Fructuosa coniunctio, love and compassion in Juan Luis Vives</i>	
JOSÉ V. BONET-SÁNCHEZ	117-130
Grandeza, Generosidad y Prudencia de Luis Vives / <i>Greatness, Generosity, and Prudence in Luis Vives</i>	
FRANCISCO CALERO CALERO	131-147
Vives: modelo de la lengua castellana. A propósito de la carta nº XLIX de las <i>Cartas marruecas</i> de José de Cadalso / <i>Vives: model of Castilian language. Concerning the letter N. XLIX of Cartas marruecas of José de Cadalso</i>	
MARÍA JOSÉ CERCADILLO	149-156

VIVESIANA

ISSN 2445-236X | Vol. V. 2019

Fama póstuma de Vives en un poema inédito / *Vives posthumous fame in an unpublished poem*

VALENTÍN MORENO Y FRANCISCO CALERO 157-184

La primera edición valenciana de los *Diálogos* de Vives / *The first Valencian edition of Vives Dialogues*

HELENA RAUSELL Y FRANCESC J. HERNÁNDEZ 185-188

Filosofía en el Renacimiento. El legado de Juan Luis Vives al quehacer filosófico / *Philosophy in the Renaissance. The legacy of Juan Luis Vives to the philosophical task*

RAÚL FRANCISCO SEBASTIÁN SOLANES 189-201

Llibres / Libros **203-210**

Tras los pasos de Vives. Reseña de Jaime Vilarroig (ed.), *En busca del humanismo perdido. Estudios sobre la obra de Juan Luis Vives*. Granada: Comares, 2017.

DAVID GONZÁLEZ NIÑEROLA 205-210

Miscel·lània / Miscelánea **211-219**

Dues poesies sobre Vives.

JOSEP MANUEL ESTEVE 213-216

Una fotografia d'Eleanor K. Paucker del monument a Vives

ELEANOR K. PAUCKER 217-218

OBRES DE VIVES

VIVESIANA

LLUÍS VIVES. *SOBRE ELS INICIS, ESCOLES I LLOANCES DE LA FILOSOFIA*

Trad. Adela Codonyer

E

ntre tots els que, més enllà de la humilitat dels mortals, mostraren caps santíssims i divins és sabut que la filosofia és per excel·lència el màxim i millor regal que els déus immortals ens han concedit, que ella sola pot tornar perfectes els homes i pot conduir-los a viure bé i feliçment (la qual cosa és el punt culminant dels desitjos de tots). Però, ja siga esta un do, un regal o -com altres l'anomenen- una invenció dels déus, siga el que siga en realitat, és molt difícil d'explicar. La veritat, com afirmava Demòcrit, s'oculta submergida en un pou molt profund. De fet, de quina forma haja vingut cap a nosaltres ho han embolicat els escriptors d'estos assumptes i ho han tornat obscur, amb la finalitat de portar o bé a cadascuna de les seues nacions la glòria de tan grans inicis, o bé a aquella nació per la qual es tinguera major interès. Per a nosaltres, no obstant, serà suficient seguir els autors més reputats i afirmar les coses més versemblants, amb les quals quedarà certament content aquell que haja considerat per un instant tanta obscuritat de les coses situades fins a tal punt lluny de la nostra memòria. Va ser en aquells primers temps en què renaixia la terra; realment, no cal dir res de l'origen del món fins a aquells temps de la inundació que fou l'època de Noè, la curta història de la qual va transmetre per escrit el mateix Moisès,¹ una història encoberta i plena de misteris, treta a la llum pels records arcans de les gens hebrees, en els quals s'inclouen aquells que foren inscrits en dues columnes pels fills de Set.²

Van existir, doncs, per aquells temps (com convé creure) alguns grans homes que amb el favor de Déu menysprearen les coses inferiors com inestables, efímeres i vanes: i, admirats per altres superiors, més nobles i molt més eminents que la resta, dirigiren tota la seua ànima cap a estes, de tal manera que abandonant els cossos ací, com en el seu domicili,

¹ La tradició li atribueix l'autoria del Pentateuc, conegut també com *Els Cinc Llibres de Moisès*.

² Flavi Josep en les *Antiguitats judaiques* (1, 70-71) conta com els fills de Set construïren dos columnes, una de rajoles i l'altra de pedra, i hi inscriviren en elles tots els coneixements heretats de son pare perquè no foren destruïts amb el diluvi que havia predit el seu avi, Adam.

sobrevolaren a la pròpia regió etèria amb la ment i hi visqueren totalment amb la ment. A este gènere humà alguns l'anomenaren amb diversos noms. Per exemple, entre els Hebreus foren anomenats Profetes, quasi com vidents del futur; entre els Egipcis, inclús Poetes i Sacerdots, sement, planter de dignitat reial. Els Celtes tingueren els seus Druides, habitants del bosc i amics de la mort o, per així dir-ho, de certes vies cap a una altra vida immortal i millor. Els Bramans habitaren en Etiòpia.³ En Índia els Gimnosofistes, açò és, els savis nus, del dogma dels quals feren que Buda fora principi. Entre els Hispans, malgrat que de la fama a penes queda, també són grans autors els antiquíssims savis que tingueren, que es dedicaren i s'entregaren a l'estudi de la sapiència abans que els Grecs i altres pobles, a excepció dels Hebreus. D'entre els Perses, foren -en efecte- els Mags, dels quals va sobreixir en primer lloc Zoroastre, este de qui es diu que va riure el dia en què va nàixer. Mags, dits savis en altres paraules, així com també aquells primers d'entre els Grecs, Orfeu, Museu, Linus, Amfió i altres que des de Tales de Milet fins a Pitàgores de Samos, es consagraren al coneixement de les coses. Aquells, en efecte, eren Set⁴ al principi, als quals els ha estat conferida la taula daurada⁵ per l'oracle d'Apol·lo, com als més savis de tota Grècia, tots els quals discorrien sobre la natura de les coses, encara que per mitjà de molta al·lucinació: així, s'ha propagat a poc a poc l'erudició.

Audaç és que Gòrgies de Leontinus⁶ desafiara en una gran assemblea dels Grecs a tots els proponents, no tement ningú, de manera que ha promès respondre a tot aquell que li preguntara sobre allò que més volguera saber; igual que va fer Hípies als Jocs Olímpics,⁷ després esdevingué una cosa comú entre els Grecs. Una bona part dels estudis de tots aquests tractava dels cels, un coneixement adquirit a través de l'observació de molts segles i transmès pels primers Caldeus i Egipcis, entre els quals s'afirma que Vulcà, que posà al descobert els orígens de la filosofia, era descendent del Nil. Així mateix, es cita a Linus d'Eubea, engendrat per Mercuri i Urània, pel seu coneixement dels astres i la lloança pel seu invent de la lira: doncs es creu que Mercuri fou l'autor de la lira i la monaula,⁸ i Urània entre

³ Els Brachmans o Bramans són una casta de sacerdots d'Índia. Es considerava que els bramans havien viscut en diversos llocs i sembla que es va crear una confusió entre la procedència d'aquests i també la dels gimnosofistes (per exemple, en el comentari a *Ezequiel* de Sant Jeroni, *Indorum Brachmanes et Aethiopum Gymnosophistae*, o així mateix en el llibre VII de la *Monarchia ecclesiastica* de Juan de Pineda (Salamanca, 1588, p.159). La confusió de Vives i, potser també, la dels exegetes i erudits ve de la història del rei d'Assíria, Sargó, que ens conta la Bíblia en Isaïes 20, 3 per la referència a la nuesa.

⁴ Els *Set Savis de Grècia*: Tales, Soló, Cleòbul, Quiló, Bies, Pitac i Periandre segons *l'Oxford Latin Dictionary*. Vore també el Protàgores de Plató.

⁵ *Aurea mensa* com la denomina Valeri Màxim. En la *Vida de Soló*, Plutarc conta l'episodi d'esta tauleta d'or amb tres peus, una mena de trípode, que es va oferir com a recompensa per al més savi de tota Grècia. És el famós episodi del banquet.

⁶ Gòrgies de Leontí, Sicília, fill de Charmantides i germà del metge Herodikos, conegut orador i sofista (*Panhys Real-Encyclopädie*).

⁷ Plató, *Diàlegs: Hípias menor*, (eds. Serra Hunter i Riba), Barcelona, Fund. Bernat Metge, 1928. En el diàleg, Èudic vol constatar que si Sòcrates li fa alguna pregunta, si li la respondria, i Hípies li contesta: *Certament Èudic, obraria jo de manera inseqüent si...*

⁸ La 'monaula' era un tipus de flauta que, com indica el seu nom *μοναῦλός*, constava d'un sol tub, la invenció de la qual, juntament amb la lira, s'atribueix a Mercuri (Hermes per als grecs).

els Cartaginesos és la pròpia lluna, però entre els Grecs la Musa a qui li ha tocat en sort l'ofici de cantar sobre les coses celestes. També refereixen que l'Atlant de Líbia sostingué el cel amb els seus muscles i que el succeí el seu deixeble Hèrcules, perquè aquell (com escrigué Plini)⁹ fou l'inventor de la astrologia i de l'esfera; i quant a este, fou deixeble i hereu de la invenció de les arts, les quals portades després a Grècia van rebre molts i grans increments. Es va escriure, per exemple, que Endimió fou el primer en descobrir aquella natura variable i inestable de la Lluna i, atret per açò, fou portat pel seu amor, el qual rebutjat primer, després de pasturats els seus blancs ramats, si es dona crèdit a les faules, quan s'adormí profundament en la muntanya Cària al Lami, fou besat per la Lluna, i encara no ha despertat d'este somni. Tales de Milet se n'adonà d'aquella petita Cinosura:¹⁰

La qual es dirigeix en el seu breu curs interior al voltant de la Terra,

*A la qual li fan confiança els Fenicis com guia nocturna en alta mar.*¹¹

Va predir un eclipsi de sol en el quart any de la quaranta-vuitena Olimpíada, que fou en l'any cent setanta des de la fundació de Roma;¹² la trajectòria i les revolucions del sol foren examinades per ell i comparà entre sí les magnituds amb les de la Lluna.

Per altra part, el seu deixeble, Anaximandre de Milet, comprovà que la Lluna lluia amb llum aliena i mostrà l'obliquïtat del signífer, açò és, va obrir totalment les portes del cel, col·locà en un lloc obert i exposat al sol a les afores d'Esparta un rellotge (γνώμονα)¹³ inventat per ell per a fer distinció de les hores a partir de l'ombra (σκιωτήριον), no sense gran admiració de tots. Ara bé, Marc Varró afirma que una maquineta d'aquest gènere no fou vista en Roma abans de la Primera Guerra Púnica, quan fou traslladada des de Catània, ciutat de Sicília, pel cònsol Valeri Messala,¹⁴ amb línies poc coincidents en les hores a l'hemisferi Laci: encara que Fabi Vestal escriu que Llucià Papiri Cursor¹⁵ instal·là el primer rellotge en el temple de Quirí,¹⁶ que este mateix dedicà a son pare, el dictador, com ofrena per haver vençut els Samnites, trenta anys abans del consolat de Messala. Estan els que li atribueixen a este mateix Tales tota l'astrologia nàutica rebuda. Però, la majoria opina que fou Focus de Samos, el concitadà del qual, Pitàgores, donà a conèixer la natura de Venus i observà que Hèspers (Ἑσπερον) i Fòsfor (φώσφορον) eren el mateix. Cleostrat descobrí els signes del zodíac i en primer lloc Àries, a qui els experts en les coses del cel consulten els auspicis per

⁹ *Naturalis historia* (libro VII, capítulo 37)

¹⁰ Constel·lació més coneguda com l'Osa Menor. Segons Hygin, astr. II 2 va ser Tales qui emprà primer esta denominació (*Paulys Real-Encyclopädie*, VII, 2).

¹¹ Marc Manili, *Astronomica*, I, v. 297.

¹² En Plini, *Naturalis historia* II, 53. Eclipsi total de sol en l'any 585 a.C.

¹³ Es tracta d'un rellotge solar que marca les hores mitjançant un γνώμων o punter indicador.

¹⁴ M. Valerius Messalla Messalinus, cònsol en el 3 a. C. i primogènit de l'orador romà M. Valerius Messalla Corvinus.

¹⁵ En Plini *Nat.* 7. 213: *princeps solarium horologium statuisset [...] L. Papius Cursor [...] proditur.*

¹⁶ Fa referència al temple del Mont Quirinal, com du per nom una de les set colines de Roma. *Quirinus* era una divinitat a la que es rendia culte en aquest mont sagrat i que s'identificava amb la deificació del fundador Ròmul.

al nou any. Apreciem quan gran delectació ha sigut esta? Quins homes aquells, als que millor anomenariem déus immortals, que s'elevaren sobre els nostres sostres i, fins i tot, sobre la matèria dels seus cossos, i allò que els gegants no foren capaços d'alcançar per la desmesurada robustesa del seu cos, estos homes, recolzats en els seus ingenis, els mateixos cels penetraren? Qui creu que per a estos tot este món sublunar no seria menyspreable, en comparació amb aquell domicili diví, en el qual percibiren no solament allò que ocorre d'estes coses en tot el món, sinó també allò que està per ocórrer i per quines causes, i transmeteren als seus companys mortals allò que havien descobert dels mateixos santuaris de la natura, com si foren els seus sacerdots i partícips dels seus consells? Sigueu glorificats per aquest ingeni, intèrprets del cel, capaços d'abastar tota la natura, la ment ingent i excelsa dels quals supera llargament tot el poder del reis i dels emperadors: en efecte, sense ells vosaltres viuríeu feliçment, però indubtablement ells i tots els pobles no podrien viure sense els vostres invents:

Sortosos els esperits que s'encoratjaren els primers a adquirir uns tals coneixements i a elevar-se fins als estatges celestis! És de creure que aixecaren el cap tant per damunt dels defectes com del sojorn dels homes. Venus, el vi, les tasques del fòrum o els treballs de la guerra no esbraonaren llurs pits sublims; no els seduí la vana ambició, la glòria tenyida de porpra ni la fam de grans riqueses: apropiaren als nostres ulls els estels llunyedans i sotmeteren l'èter a llur talent. És així com es guanya el cel, no pas fent que l'Olimp aguantí l'Ossa i que el cim del Pèlion toqui els estels més alts.¹⁷

A estes delectacions, bé perquè renunciaren mentrestant a recórrer el cel, be perquè descansaren una estona de la pujada i perquè tampoc estigueren desproveïts de dolces diversions, es va afegir la perícia en la Música, açò és, en els sons i l'harmonia. Quan l'inventor d'esta cosa tan admirable, qualsevol qui fora aquell, ja Tubal, ja Dionís, havia inventat la harmonia dels cels, foren tan captivats també per la dolçor del concert aquell que es deixaren portar amb desig sorprenent per la contemplació de coses elevadíssimes, i estes coses excelses i altres no menys admirables, ja que eren procedents d'aquelles, eren modulades amb els sons de la lira, la cítara i la siringa; de igual manera Orfeu, Linus i Virgili:¹⁸

Iopas cabellut fa sonar amplement en la seva cítara d'or els càntics que li ensenyà el gran Atlant. Diu, el seu càntic, la lluna errant, els eclipsis del sol, l'origen del llinatge dels homes i de les bèsties, la causa de la pluja i dels llamps, Artur i les borrascoses Híades i les dues Ósses, per què s'apressen tant a banyar-se dins l'Oceà els sols hivernencs i per què triguen tant a venir les nits d'estiu.

I, així, eren tan delectats per la música que estos plaers casi conduïen les seues ànimes fora del cos. Es diu que Pitàgores, cada vegada que anava a gitar-se i cada vegada que s'alçava, solia acariciar i apaivagar la seua ànima amb el so de la lira, perquè assaboria en més alt grau la humanitat, costum la qual els pitagòrics conservaren durant molt de temps passant-la de mà en mà des de Pitàgores. D'ací que, en altre temps, es creguera que esta primera sapiència, com canta Horaci, va fer suaus i amansà els homes, convertits de barbaríssims en

¹⁷ Ovidi, *Fastos*, I, vv. 297-308. Traducció de Jaume Medina en la Col. Escriptors llatins, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1991-1997.

¹⁸ *Eneida*, I, vv.740-746. Traducció de Miquel Dolç en la Col. Escriptors llatins, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1972-1978.

mansos, i que anaven ben aconsellats per l'opinió dels músics, perquè, abandonades les cavernes i els caus, en els quals habitaven un a un separatament, s'agruparen en comunitat, en ciutats amb drets comuns i en societat, a la qual cosa es espontàniament portat l'ingeni humà, i visqueren ja fets veritables homes. Per tan gran benefici, imaginà l'antiguitat que Orfeu va moure les pedres i va amansir les feres.

S'afirma que açò mateix li s'havia proporcionat a Amfió, fill de Júpiter i Antíope, al qual alguns li atribueixen la invenció de la cítara, sent partidaris d'Heràclides Pòntic, deixeble de Plató, el qual conta que aquell havia après l'art de son pare, Júpiter, encara que Eusebi fa partícip d'esta glòria a Zetu, el propi germà d'aquell; altres li l'assignen a Linus i la majoria a Orfeu. I, encara que no sempre seguisca al peu de la lletra les faules (de cap manera indoctes), passaré als poders de l'harmonia. Timoteu de Milet amb les seues melodies introduïa els estats d'ànim que volia en Alexandre el Macedoni, unes vegades els incitava, si estava apàtic, altres els contenia si estava excitat i fins i tot furiós. És famós també que Empèdocles d'Agrigent va contenir i calmar amb una cançoneta un cert adolescent furibund que amb el ferro nu¹⁹ atacava un hoste seu. També afirmen com molt verídic que Apol·lo amb certs *nomos*²⁰ relatius a l'art de tocar la cítara inventats per ell prolongà la vida de molts mortals i els arrancà la ferocitat. I encara que la invenció d'esta art tan suau com amena al principi fou closa en límits angostos, en poc de temps es difongué tanmateix el més extensament possible. Així doncs, des del *testudo*²¹ s'ha arribat als cants de les veus humanes, per als quals s'imaginaren tant modulacions com, tot seguit, gèneres de cant, tan variats i tots d'esbalaïdora suavitat, de la qual cosa els primers foren Linus i Antes l'antedoni, dels quals aquell escrigué un cant planyívol, una elegia segons conjecture,²² i, pel que fa a este, himnes. A estos, no molt després, succeïren Píer, qui cantà sobre les Muses, Filammó i, d'ell, el seu fill Tàmiris, de qui l'antiguitat ha contat que es disputà amb les Muses, i que cantà en vers la guerra dels Titans.²³ Així també, Demòdoc de Corcira,²⁴ que abans d'Homer cantà la Guerra de Troia i els amors de Mart i Venus; però, com que els números eren necessaris per a moltes coses, no sols en els sons, sinó també particularment en l'estudi dels cels, i en la varietat d'estos mateixos números i figures, s'afegiren unes disciplines que d'allò tractaren i ensenyaren.

¹⁹ L'espasa desembainada.

²⁰ Del grec νόμος, que en el context musical, fa referència a les melodies o modes musicals interpretats pels citaristes.

²¹ *Testudo* fa referència a tot instrument de corda fet amb closca de tortuga (lira, llaüt, cítara). *Vid.* la corresponent entrada en el *Diccionario técnico de la música* de F. Pedrell, Librerías París-València, 1992, reproducció facsímil de l'ed.: Barcelona, I. Torres Oriol, 1894.

²² Linus, abans esmentat com Linus d'Eubea, "podria ser la personificació del gènere musical dels planys funeraris (veure Grimal P., *Diccionario de la mitología griega y romana*, Barcelona, Labor, 1966, p. 331).

²³ A Tàmiris li s'atribueix una *Teogonia*, una *Cosmogonia* i una *Titanomàquia*.

²⁴ *Coryraeus* i no *Corycaeus*, per metàtesis, vol dir natural de l'illa de Corcira, l'actual Corfú. Demòdoc de Corcira és l'aede cec que apareix en el huité llibre de l'*Odissea* d'Homer.

L'Aritmètica, dita pels números,²⁵ i la Geometria, que es designada per la mesura de la terra, a qui també li és molt oportuna; més tard, estes quatre arts entre sí, com que són tan veïnes com contigües, confluïren en una única raó d'estudi i delectació, a la qual anomenaren Matemàtica, que per a nosaltres és denominada una disciplina per a aprendre,²⁶ perquè este era un dels estudis dels antics i perquè esta via de coneixement era la més certa: doncs, les escoles i sectes filosòfiques, dissentint diametralment en altres coses, debatent a la lleugera i fortuïtament, ací totes tenen una opinió i ensenyen, no similars, sinó absolutament idèntics preceptes; es més, es diu que portaren esta primera ciència i l'exercitació de les escoles, és a dir, dels ocis humans, perquè fora ensenyada per Theuth als egipcis, com refereix Sòcrates en el *Fedre* de Plató,²⁷ donada simultàniament amb les lletres de l'alfabet; per la qual cosa jo he cregut que Theuth és més veritablement Abraham qui, quan passà a Egipte des de Caldea, els ensenyà l'alfabet a aquells i estos quatre coneixements, els quals foren consignats en monuments escrits pels fills de Set, els nets d'aquell primer home, Adam, en dues columnes, de pedra una, de rajoles l'altra, i per Noè i Sem arribaren primer a la nació hebrea; així, lletres, disciplines, costums i lleis les portà Abraham a Egipte amb ell, totes les quals acceptaren els egipcis, igual que la circumcisió, conforme a allò establert per la família d'Abraham: però, després els homes savis descendiren a poc a poc d'aquelles eminentíssimes coses a la part de la natura més baixa i fins i tot més menyspreable; perquè en el jardí de tot aquest món no hi haguera res que la divina ment d'aquells, tan enginyosa com una petita abella, no examinara ni provara: d'on es definida la filosofia com el coneixement de les coses tant humanes com divines. Per tant, en esta part de la filosofia, allò que ocorre en els vents i en el mar és percebut amb gran ingeni: pluges, núvols, neus, granís, llamps, meteors, esferes, cometes, resplendors i la resta d'espectacles de les nits serenes; les successions alternades de llum i tenebres, calor i fred, nuvolat i seré, flux i reflux dels mars, tempestat i calma.

Aleshores, també descendiren a la terra, en la qual conegueren i veneraren l'admirable artífici de la natura, o més aviat de Déu sapientíssim, concretament en les virtuts de les herbes, de les pedres, dels metalls, que són tan estupendes que a penes poden ser oïdes sense paüra, ni sense suprema admiració. Esta branca reivindiquen per a la medicina, perquè aquelles virtuts semblen assignades per la natura, mare benigníssima i indulgentíssima, per curar els cossos dels homes, a fe que la qual cosa no és tan admirable com saludable per a tot el nostre gènere, observades i descobertes en part pel magisteri de les bèsties i feres, en part per l'audaç experiment dels homes, en part per Déu que mostra el camí. D'ací que l'art de curar i la seua invenció s'atribuïska als mateixos déus: per exemple, per als egipcis fou oferida per Mercuri i per Apis, els seus déus; per als grecs per Arab, fill d'Apol·lo i Babiló, que alguns consideren que fou Esculapi, este que per causa de tornar Hipòlit a la vida, diuen que fou fulminat per un raig.

²⁵ Aritmètica deriva del grec: relatiu a ἀριθμός que vol dir número.

²⁶ Matemàtica ve del grec μάθησις (*máthēsis*, "aprenentatge"). El seu significat literal fa, per tant, referència a "l'acció d'aprendre".

²⁷ Fa al·lusió al *Mite o Judici de Thamus* del *Fedre* de Plató, on s'explica que Thamus, rei d'una gran ciutat de l'Alt Egipte, tenia com convidat el déu Theuth, inventor de les arts i dels números, el càlcul, la geometria, l'astronomia i l'escriptura.

Tum pater omnipotens aliquem indignatus ab umbris... (Eneida, lib. 7, v. 770)

Encara que no falten els que neguen que este Esculapi fou nascut d'Apol·lo, aquell que morí d'un raig, sinó un altre que fou fill de Valent i Feònides, germà de Mercuri Trifoni, el sepulcre del qual era visitat encara en l'època de Ciceró en Cinosura,²⁸ Ciceró, de fet, afegí una tercera progènie, Arsipo i Arsinoe, a Esculapi, el que primer inventà la purga del ventre i l'arrancada de les dents, del qual en l'Arcàdia no lluny del riu Lusi es mostra el sepulcre i lloc. Però, estos tres Esculapis,, així com moltíssims homes i moltes altres coses, els va confondre tant la llarga antiguitat com la llicència per escriure sobre assumptes grecs.

Per altra part, es conta que els fills d'Esculapi, Podaliri i Macaó, en la Guerra de Troia restituïen els morts a les aures vitals, no per altra causa que no fora que a les ferides més difícils i perilloses aplicaven remeis instantanis, instruïts minuciosament pel seu pare Esculapi qui també ell mateix havia sigut instruït per Quiró, nascut de Saturn i Filira, el més just dels centaures, l'invent del qual crec que fou, segons opina Plini, la medicina herbàcia i medicinal. No hi ha temps de seguir la fabulosa història i referir esta art als temps de Zoroastre, qui fou rei dels Bactrians,²⁹ les forces militars del qual trencà Ninus:³⁰ ni d'Apis, rei dels egipcis, el mateix que he mencionat fa un instant, a qui fan fill de Foroneu, rei dels argius, i Pitó; encara que jo crec que este que diuen que és Osiris i Serapis mateix, és Apol·lo, qui és també el mateix Sol. Però, tot i que Pitàgores de Samos, Empèdocles d'Agrigent i Demòcrit d'Abdera no foren de ninguna manera desconexors de la medicina, d'aquells, no obstant, cap va escriure res abans d'Hipòcrates de Cos. Passe per alt que este afirma que Esculapi, el fill d'Apol·lo, escrigué un llibre, el nom del qual és *Navicula*. En veritat, Hipòcrates mateix desenvolupà meravellosament este art, i l'invocà per portar auxili des de ferides fins a, així mateix, altres malalties i l'il·lustrà amb un discurs clar i abundant perquè este escoltà diligentment Gòrgies de Leontins i Pròdic de Queos, els màxims oradors de la seua època. A este seguïren en esta art els nobles Diocles Caristi, per d'arrere d'este en edat i fama, Praxàgores, Crísip, Heròfil, qui observà primer que ningú el pols de l'artèria, Alcmeó de Crotona, Èudox de Cnidos, tots pitagòrics: tots estos en altres temps foren tinguts en un aprecí màxim i eren obsequiats pels prínceps amb magnífics estipendis, als quals seguí Erasístrat, net d'Aristòtil per part de la seua filla, este qui s'anomenà pels seus experiments *ἐμπειρον* o *ἐμπείριον*, empíric, i a qui Ptolomeu li donà cent talents per haver sanat son pare, Antígon, és a dir, cent cinquanta mil dracmes, açò és,

²⁸ Cinosura va ser una nimfa de l'illa de Creta, segons algunes versions de la mitologia grega, va criar Zeus acabat de nàixer, juntament amb la nimfa Hèlice. Cronos les va perseguir i Zeus, per tal de salvar-les, les va convertir en constel·lacions: l'Óssa Major i l'Óssa Menor. Cinosura va deixar el seu nom a un lloc de Creta proper a la ciutat d'Histia. Grimal P., *op.cit.*, p. 105-106.

²⁹ La Bactriana fou una satrapia de l'imperi persa que tenia per capital Bactra (l'actual Balkh).

³⁰ Ninus va ser el mític fundador de la ciutat de Nínive, a l'imperi assiri. Segons la tradició, Ninus va inventar l'art de la guerra i va ser el primer en reunir grans exèrcits. Va conquerir amb l'ajuda d'Arieu, un rei d'Aràbia aliat seu, quasi tota Àsia, exceptuant Índia. Els Bactrians li van oferir resistència però, gràcies a l'astúcia de la dona d'un dels seus visirs, la va acabar conquistant. Aquesta dona era Semiramis amb qui es va casar i qui el va succeir a la seua mort en el tron. Grimal, P., *op cit.*, p. 389.

quinze mil monedes d'or de les nostres: en realitat, eren talents de Síria, i Estertini,³¹ que visqué sota el domini dels Nerons, reconeixia que, donat al poc interès dels emperadors, s'acontentava amb els cinc-cents sestercis anuals, que són dotze mil cinc-cents de les nostres monedes; de forma anàloga també fou versada la paga del seu germà per César Claudi, fill de Drus.

I qui es meravella d'açò? Com ja consideraren els savis, són dos les coses que han de desitjar-se i procurar-se abans que totes les altres:

Una ment sana en un cos sa [*Mens sana in corpore sano*]³²

En efecte, debilitat completament el cos, debilitada completament l'ànima, les altres coses, l'opulència, l'abundància, la potència, no són absolutament res. Amb gran esforç són cercades múltiples delectacions corporals, però no es pot fruitir d'elles sense un cos sa; múltiples delectacions espirituals són cercades, però no es pot fruitir d'elles sense una ànima sana: doncs, només llavors sentim cada cosa d'aquelles quant en sí tenia de plaer, quan els sentits i quan la ment (el seu vivent, sincer i pur jutge) distingeixen entre allò i el contrari; en la mesura que, si amb gran dificultat i molta cura malgrat tants perills i inclús risc de mort, busquem riqueses, opulència, abundància i tantes altres coses innombrables d'aquest gènere per tal de ser delectats, ¿qui nega que la salut és la primera cosa que ha de ser cercada, adquirida i retinguda amb els majors treballs, amb la major cura? Una vegada perduda, la restitueix l'art mèdica i, restitüida, la corrobora i confirma. És cert que l'ànima és més excelsa i divina que el seu cos, i que, certament, en la terra no hi ha res més gran que l'home, ni en l'home res més gran que la pròpia ment, per això, la salut d'aquella és millor que la salut d'esta, per això també la medicina de l'ànima és molt millor que la medicina del cos; perquè si els inventors d'esta en altre temps foren tinguts i venerats com a déus, de quina manera convé que els inventors d'aquesta siguen estimats i amb quins honors els distingirem? Estos són aquells que presentaren lleis santíssimes i molt saludables per als assumptes familiars, públics, del poble i les nacions, pel benefici dels quals cadascú viu perpètuament en una pau quietíssima i suavíssima, gratuïta, en una tranquil·litat bona i feliç. D'entre estos són santíssims aquells barons: Mercuri l'egipci, els cretencs Radamantis i Minos, i equivalent a estos, Joan l'hispanic;³³ Dracó i Soló, els atenencs, Licurg el lacedemoni, Zeleucus el locrense, Turius el carondés, Èudox de Cnidos, Numa Pompili, rei dels romans, i altres, als quals dubtes entre anomenar-los homes, o déus, com de Licurg digué aquella Pítia,³⁴ doncs, instruíren els pobles i les seues gents tan prudent, tan

³¹ Quint Estertini fou un metge romà que va viure al segle I. Segons Plini rebé de l'emperador cinc-cents mil sestercis per any, i superava aquesta quantitat en la seva pràctica privada. El seu germà també rebia la mateixa quantitat de l'emperador Claudi. Entre els dos van deixar al morir una quantitat molt important, tot i haver invertit molts diners a embellir Nàpols (uns trenta milions de sestercis); aquestes quantitats, considerades exorbitants per Plini, donaven idea de les quantitats que guanyaven els metges al segle I.

³² Juvenal, *Sat.* 10, v. 356.

³³ Johannes Hispalensis o Joan de Sevilla va ser un traductor del segle XII.

³⁴ En el temple d'Apol·lo hi havia una sibil·la o pítia, sacerdotessa verge que tenia la capacitat de veure el futur i realitzar oracles i profecies. Després de rebre a Licurg, la Pítia el qualificà de "més déu que home", afirmà que era un elegit dels déus, anuncià que les seues lleis eren bones i va beneir els seus plans per establir la constitució espartana, doncs faria d'Esparta el regne més famós del món.

santament, que no soles han segut bons promulgant lleis, sinó que, exposat a tots l'exemple de la seua vida com a model, fou aquest molt més august que les seues lleis; i, realment, no volgueren ser lliurats d'estes lleis que havien sotmès i obligat a altres, és més, portaren a la resta un règim i una llei de vida més laxa que la que havien prescrit per a ells mateixos, de tal manera que diries que els lliurats eren la resta i estos realment els sotmesos.

Però amb quina pena, mare Teologia, et passaré per alt? No una part suprema i puríssima de la filosofia, que jo haja dit, ans bé tota la filosofia en ella, la qual no es dedica als corpuscles i les coses caduques, sinó que resideix totalment en les ànimes, et dediques tota a totes les ànimes, les neteges, les purgues completament de moltes màcules i brutícies i a aquelles insaníssimes les tornes sanes. Els homes antics t'elogiaren amb tanta veneració que solament molt pocs, i estos excel·lents amb un vigor d'ànima molt gran i excels, gosaren arribar a tocar-te, i no amb vocables coneguts per la plebs, sinó amb meravellosos embolcalls de les paraules, i no tant per posar de manifest com per ocultar, per sostroure't de la injúria i la contaminació de la pleballa profana, temerosos que una cosa netíssima fora tocada en alguna part per allò impur: així fou com Orfeu, les Muses, Plató i altres escrigueren sobre les coses divines. Temeren altres no ser capaços d'allunyar prou els homes indignes dels enigmes, ja que podria adherir-se a qualsevol llibre un lector bé temerari, bé criminal, que revelara els arcans, que descobrira els misteris recòndits a la nècia pleballa. No s'atreviren a deixar res per escrit sobre la Teologia per a la posteritat, manifestaren algunes coses de paraula en el si dels deixebles, donada i rebuda paraula de silenci. Per esta raó manà Plató a Dionisi de Siracusa que, quan li escriguera sobre coses divines, només haguera llegit l'epístola, la cremara immediatament, no caiguera algun dia per casualitat en mans poc dignes. Tot açò fou fet per la veneració admirable de la Teologia, la qual com a cosa excel·lentíssima i santíssima consideraren un sacrilegi que fora tocada per tots indiscriminadament: potser és això una injúria? Doncs tu eres la deessa mare que ens separe de les bèsties per la religió, tu ens indiques el camí vertader i cert per viure bé i beatament i ens guies cap a ell; tu ens exposes Déu per a conèixer-lo, la qual cosa, fins i tot en testimoni de la veritat mateixa, és l'única, eterna i felicíssima vida; rebuda per nosaltres amb ments pures ens eleva per damunt de la nostra natura mortal, ens uneixes als àngels, ens fas un amb el propi Déu.

Oh, salve perfectíssima sapiència, que brotares de la boca de l'Altíssim!³⁵ Salve doctrina de tanta importància, que a més ensenyant-la Déu, és convenient que nosaltres et coneguem, i, en efecte, no la podríem haver conegut sense tan gran mestre, i, a més, era absolutament necessari que et coneguérem! Fins este punt ha sigut exposada per mi breument esta part de la filosofia que inquireix de les coses mateixes, falta aquella que tracta tota del llenguatge, i és molt més recent que aquella altra. En efecte, a l'igual que esta, està dividida en tres parts com si foren membres, la Gramàtica, la Dialèctica i la Retòrica, esta que és la més major en edat de les germanes ha sigut descoberta primer per Empèdocles de Sicília, però divulgada en realitat pels homes d'esta mateixa illa, el mestre Còrax i el seu deixeble Tísies, als quals es refereix aquella exclamació del poble en un assumpte ambigu i enrevessat, que després es

³⁵ Es tracta d'una Antífona d'Advent, la primera de les set que es canten o reciten entre el 17 i el 23 de desembre.

va convertir en proverbi: *κακοῦ κόρακος κακὸν ὄον*.³⁶ De l'art de la dialèctica, per altra part, encara que els que existiren abans d'Aristòtil descobriren que alguns preceptes podien ser ensenyats, ni els transmeteren, ni tan sols explicaren per quina via o raó podien ser-ho; dels quals el primer fou Zenó d'Elea des d'Itàlica, nació dels filòsofs, deixeble de Parmènides; si bé Aristòtil fou l'inventor i consumidor³⁷ de tota esta art. Fou Plató el que primer començà a observar alguna cosa de la Gramàtica i Epicur, abans que tots els altres, escrigué sobre ella. No es dubta que estes tres arts, com quasi totes les altres, foren descobertes i conegudes a partir de l'observació d'aquelles coses que estan en el discurs vulgar; doncs, les coses que hi són dites pròpiament i recta, que són proferides pels sons de la boca, que són designades per les lletres, estes les ensenya el gramàtic; allò més elegant, allò més brillant en l'oració amb llums i fulgor, açò és ensenyat pel retòric; allò que és vertader, allò que és fals, allò que és probable segons quines siguen les circumstàncies, allò que està en contradicció, allò que és conseqüència, per quina llei les coses han de ser descobertes i com ensenyar-les una vegada han sigut descobertes, estes coses són precisament les parts de la dialèctica: estes tres arts al mateix temps que aquelles restants, de les quals hem parlat un poc abans, completen el que anomenen els grecs *τὸν παιδευῶν κύκλον* [el cercle de les ciències],³⁸ d'on aquella és cèlebre, *κυκλοπαίδεια* [ciclopèdia]: en efecte, tota doctrina de estes arts liberals i humanes es mantinguda per un cert vincle de la societat, com ha sigut admirablement transmès per Plató, del qual és també aquella divisió de la Filosofia, que Eusebi vol que aquell l'hagués rebut dels Hebreus, perquè hi havia també, per dir-ho així, tres membres, dels quals el primer hauria de comprendre la disquisició sobre la natura de les coses, les que són al cel i les que són al món sencer, el segon, que dissertaria sobre les paraules, el tercer que compararia els costums dels homes. Estes coses sobre els inicis de la Filosofia han sigut tocades lleugerament per mi de forma molt breu i compendiosa. La resta sobre el nom de la Filosofia, les escoles i les lloances serà dita per mi de manera no molt prolixa, i observaré en allò que segueix també la gràcia de la brevetat suprema.

Quan Pitàgores el de Samos anà a Filent, segons ha sigut transmès a la memòria de la posteritat per Heràclides Pòntic, fou interrogat per Lleó, tirà de Fliunt, en quina art sobreixia i quin nom s'assignava a ell mateix, ell respongué que no tenia cap art, que, en realitat, era filòsof; quedà admirat el tirà per la novetat del nom, doncs els homes anteriors, als quals Pitàgores era semblant i potser no distint, s'havien anomenat a ells mateixos *σόφους*, és a dir, savis, però Pitàgores havia confeccionat el nom aquell per a ell mateix; el tirà li tornà a preguntar: què és, doncs, el filòsof? i quina diferència hi ha entre aquest i el savi? Aleshores, Pitàgores, considerant de forma preclara que algú dels mortals poguera arribar en esta vida no més a la saviesa que a la vertadera beatitud, digué que no s'havia atrevit a tocar la paraula saviesa, com una cosa odiosa, ja que sentia que les seues virtuts no

³⁶ El proverbi grec (Ἐκ) *κακοῦ κόρακος κακὸν ὄον* passà al llatí com *Malū corvi malum ovum* que vol dir literalment “Del mal corb, mal ou” i ve a significar que el mal mestre donarà com a resultat un mal alumne o, en altre context, un mal pare criarà un mal fill. El proverbi fa al·lusió explícita a Còrax de Sicília perquè *Κόραξ* vol dir ‘corb’ en grec, però també al·ludeix a ‘la causa ambigua i enrevessada’, és a dir, al curiós plet que enfrontà mestre i deixeble i que deixà patent el domini de la retòrica d’ambdós contrincants.

³⁷ *Consummator*, és a dir, el que la portà a la perfecció.

³⁸ *Circulus scientiarum*.

podien satisfer una denominació d'aquest tipus, i que no era digne per a un nom tan august, per esta raó s'anomenava a ell mateix *φιλόσοφον*, quasi amantíssim, o quasi estudiosíssim de la saviesa, no el seu soci, com els primers 'sophi' decidiren presentar-se, sinó el seu client i deixeble, aquell que s'alegra de viure segons els seus preceptes, qui s'alegra d'obeir per damunt de tot els seus edictes i considera que ha aconseguit un acte preclar si encerta a comprendre açò. Així, modestament, d'ara endavant és anomenat l'estudi de la Filosofia amb un nom menys antipàtic i més modest que el primer de 'sophia' (saviesa) i filòsofs els seus estudiosos, els que abans eren dits 'sophi' (savis). En efecte, este (entenc Pitàgores, doncs així el designaven els seus deixebles, molt freqüentment entre ells amb fermíssim argument *αὐτός ἐφα*, que és, *ell mateix ho digué*) quan en aquella regió d'Itàlia que ara anomenen Calàbria i abans la Magna Grècia, va filosofar amb una ingent freqüència de deixebles i amb tota la veneració de les ciutats d'aquelles regions, es diu que va instituir l'escola itàlica.³⁹

Abans d'aquell temps tots seguien l'escola jònica, que tingué per fundador i autor Tales el Milesi, doncs Milet és a la Jònia, en els límits de la Caria; en realitat, la disciplina itàlica fou transmesa de mà en mà, de Teulages⁴⁰ a Xenòfanes de Colofó, d'este a Parmènides, d'aquest a Zenó d'Elea, d'aquest a Leucip d'Abdera, de Leucip a Demòcrit, concitadà seu, de Demòcrit a Nausífanos, i Nausífanos ensenyà a Epicur en qui esta secta va arribar al seu fi. De l'escola jònica, per altra banda, Anaximandre fou instruït per Tales mateix, per qui és educat Anaxímenes, a qui escoltà Anaxàgores, el deixeble del qual fou Arquelaus Físic, mestre de Sòcrates. Sòcrates fou el primer en fer descendir la Filosofia que versa i divaga sobre els cels i els elements als usos de cadascuna de les ciutats i cadascun dels homes i a la vida, a fi que els mortals saberen allò que convé i és oportú saber, no sols perquè conegueren altres nombrosíssimes coses grans i admirables, sinó a fi que ells mateixos no es deixaren de banda com ignorants, que és motiu de gran vergonya, i contrari a aquell oracle d'Apol·lo, primer graó en la sapiència, *γνῶθι σεαυτόν* [coneix-te tu mateix], considerant infame que estes coses no foren ensenyades, les quals no podien no ser sabudes sense gran ignomínia; i, en realitat, aquell home diví tampoc creia convenient buscar amb gran treball allò que deixat de costat no ens porta ningun mal, mentre s'és ignorant en allò que seria una gran infàmia i un crim no saber: i (que) els homes, abandonats els costums, no es feren propensos a aquelles coses naturals que semblen agradar més al nostre ànim, tal i com s'havia fet abans de la seua època per tot arreu, encara que era talment el més savi en estes coses per consens i aprovació de tots, tanmateix afirmà que era ignorant en tot allò i que no sabia res en absolut, llevat d'açò mateix, per a que els altres, per tan gran autoritat, una vegada donada per perduda la ciència dels arcans de la natura, considerats aquells com abandonats, tornaren a tots a la disposició dels costums (que és una cosa no tan esplèndida com principalment saludable i necessària). Per esta mateixa raó, donant la seua opinió en tant que déu, fou tingut, amb molt, com el més savi de tota Grècia.

³⁹ L'escola itàlica segons Aristòtil?

⁴⁰ Teulages, segons la tradició, fill de Pitàgores.

Es va dividir després l'estudi de la Filosofia en diverses, per dir-ho així, faccions, com uns rius derivats de Sòcrates, així com d'una font sagrada i augusta; doncs, uns filòsofs es deien Dogmàtics perquè afirmaven i ensenyaven alguna cosa; altres, en realitat, no declarant res, refutaven les sentències dels altres, i les opinions, com el mateix Sòcrates feu, com també l'Acadèmia nova, de la qual es convertiren en caps Lacides i Carnèades, discutint de tal forma que neguen que res pot ser comprés, i de la mateixa manera que ningú pot afirmar amb dret ni saber qualsevol cosa, bé per la mateixa dificultat de les coses, bé per imbecilitat i per ignorància de les nostres ments; ara, altres volgueren dir-se Platònics, pel nom del mestre, altres Acadèmics, que brollaven de la mateixa font, del nom de l'Acadèmia, que era un gimnàs (escola filosòfica) prop d'Atenes. De les Acadèmies, en realitat, es derivaren no una, sinó tres, per així dir, famílies, doncs, sense dubte, els Vells provenen de Plató i Xenòcrates, altres, els Nous, de Carnèades, qui fou una mena de polemista agut i subtil; i altres, els del Mig,⁴¹ els quals va formar Arcesilau, que va succeir Crantor; encara que tots estos, per molt llarga que siga la sèrie de la progènie, fan recaure en Plató i també en Sòcrates el començament del seu gènere, continuació de la disciplina com una successió hereditària, ja que dels vells han sorgit els mitjans, dels mitjans els recents; per açò mateix, Ciceró no en fa tres, sinó una Acadèmia, procedent de Sòcrates, repetida per Arcesilau, confirmada per Carnèades: per altra banda, també des del mateix Sòcrates, autor d'este llinatge, són els Estoics no filòsofs desconeguts, a qui els donà el nom la *στοά*, açò és, el pòrtic on filosofaven; este pòrtic és anomenat Pecile,⁴² insigne per una pintura de Milcíades i de la batalla de Marató, noble també pels filòsofs aquells, que al principi també foren nomenats els Zenonis, a causa del pare (fundador) de la família, Zenó de Cítion, suprem èmul de la rigidíssima virtut de Sòcrates, per als que, llevat de la santedat, la innocència i aquella virtut absoluta en tota la seua extensió, res era el màxim bé, res el mal extrem, cap misèria extrema, llevat del vici: feien del savi una roca immòbil per la increïble fermesa d'ànim i l'extirpació de totes les passions. Admirable savi i, en la meua opinió, més bé diví, si d'alguna manera va existir alguna vegada entre ells, al qual li assignaven com una virtut tot el que feia, tot el que deia, com que, quan fora adepte, sols aleshores creuria viure bé i feliç, i no seria menys feliç, si fora torturat en el poltre, o en el bou de Falaris,⁴³ com si es passara la vida alegrement amb els màxims plaers; pense que cap cristià seria més vertader que aquest savi, encara que els preceptes de la nostra religió el convencen, perquè no és fàcil que un altre siga de la mateixa opinió, no crec.

⁴¹ Acadèmia mitjana o segona creada per Arquesilau o Arcesilau de Pitana (Eòlia) que va ser deixeble de Teofrast i de Crantor de Soli.

⁴² La *Stoa Poikile* era un monument de l'Antiga Grècia erigit al nord de l'àgora d'Atenes. Al començament, l'edifici s'anomenava com el seu constructor, Pisianacte, però poc temps després fou ornamentat amb pintures i començà a ser anomenat *poikile* (pintat). Aquesta Stoà originà el nom de l'escola filosòfica dels estoics, el fundador de la qual, Zenó de Cítion, tenia el costum d'ensenyar-hi.

⁴³ El bou de Falaris hauria estat un instrument de tortura, la invenció del qual fou atribuïda a Peril·los d'Atenes, un fonedor de bronze, el qual proposà a Falaris, tirà d'Agrigen, este invent per ajusticiar els criminals. Segons les cròniques, els romans haurien fet servir aquest instrument de tortura per matar alguns cristians.

En el front contrari, i amb senyeres hostils⁴⁴ front a estos lluiten els Epicuris, l'origen dels quals és Epicur d'Atenes, els quals, relegant les regles de la dialèctica, mirant per les coses físiques, anaren al camp de batalla amb legions de corpuscles com petits insectes, que anomenen *átóμους* [àtoms], i lluitant per la supremacia de la voluptuositat, a més, la virtut que és la més excel·lent i bella de totes les coses, també la subjuguen i proposen de manera odiosa fer esclava de necis afalacs la senyora de totes les coses. Omet les escoles menys nobles dels filòsofs, la fama de les quals és en l'obscuritat; la Cirenaica, el fundador de la qual es Arístip, deixeble de Sòcrates, i l'últim seguidor de la qual fou aquell Anniceris el llibi, que estudià amb el mortífer Hegèsies,⁴⁵ de qui Plató diu que va recuperar la seua llibertat; l'Elíaca, el preceptor de la qual fou Fedó; la Megàrica, de la qual fou Euclides; l'Erètrica, de la qual Menèdem, així denominades pels noms de les pàtries dels que les havien fundades;⁴⁶ en quant a Herila, en principi, és anomenada així per Hèril. Totes estes escoles foren fraccionades i extingides ja fa temps per la violència i les disputes de les escoles més nobles.

Va instituir l'escola Cínica Antístenes d'Atenes, primer anomenat peripatètic i després cínic, el deixeble del qual, Diògenes de Sinop, fou l'admiració de tota Grècia per tant de menyspreu de totes les coses humanes. D'aquesta escola han eixit els il·lustres Nòmius Onesícrit, Crates de Tebes, l'esposa del qual, Hipàrquia, germana de Metrocles, és nascuda amb una ànima viril en un cos femení, contra el costum de les dones, menyspreades i repudiades les riqueses, enlluernada per l'esplendor de les disciplines i la Filosofia, no veié la baixesa del marit,⁴⁷ preferí molt pertinaçment l'Escola i aquella vida cínica, sens dubte més dura, a les ocupacions sedentàries i delicades de les dones, i refusà la majoria de nobles pretendents; soles este li va plaure, perquè era filòsof. Del tal Crates fou deixeble i seguidor Mènip el Fenici,⁴⁸ home nascut per a moure a riure, ple d'acudits, ple de dicacitat amb la qual censurava amb gràcia la totalitat dels vicis; estos no solament eren anomenats Estoics, sinó també *κωνικοί*, és a dir canins,⁴⁹ pels seus propis costums, aquells dels quals un poc abans parlava, que també tenen el seu origen en Zenó (donat que aquest fou deixeble de Crates), són designats virils, amb el pretext que sabien verdaderament a homes, i no a homes delicats o efeminats, sinó a mascles. De Xenòfan de Colofó, en realitat, brollà el dogma Cleàntic,⁵⁰ que Eusebi col·locà en tercer lloc després del Jònic i Itàlic, encara que Xenòfan, com diguérem abans, tingué preceptors pitagòrics.

⁴⁴ *Infestis signis*: amb senyeres desplegadas en to de guerra i en formació de combat.

⁴⁵ *De Hegesia* sic Cicero Tuscul. lib. t. 34. *A malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quarimus. Hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemaeo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi, his auditis; mortem sibi ipsi consciscerent*: unde mortis orator dictus, eumque mortiferum Vives noster appellat.

⁴⁶ Arístip de Cirene; Fedó d'Elis; Euclides de Mègara; Menèdem d'Erètria.

⁴⁷ Hipàrquia provenia d'una família distingida de Maronea, a Tràcia. Malgrat la inicial oposició de la seua família es va unir amb Crates de Tebas i va compartir amb ell la peculiar forma de vida de l'escola cínica.

⁴⁸ Mènip de Gadara, filòsof cínic que va viure al segle I aC. Diògenes Laerci l'esmenta com fenici.

⁴⁹ El mot cínic ve de *κωνικός* que és la forma adjectiva de *κων* que vol dir 'gos' i que era el malnom que rebien Antístenes i Diògenes pel seu comportament i costums antisocials.

⁵⁰ Serà una errata per 'Eleanticum', ja que Xenòfan es considerat (a partir d'una afirmació de Plató en el *Sofista*, 242 c-d. (A 29)), el fundador de l'escola eleàtica.

Però, els nostres filòsofs, el príncep dels quals, el més savi de tots els filòsofs, sense dubte, fou Aristòtil l'Estagirita, foren anomenats Peripatètics, bé perquè discutien mentre deambulaven pel Liceu, bé per *περίπατεν*, que és ja l'acció de passejar-se, ja la galeria per passejar que hi havia al seu gimnàs, els quals segons el consens i l'opinió de tots discutiren i inquiriren molt millor i més acuradament que tota la resta sobre aquella triple part de la Filosofia. En efecte, d'estes parts quina no arribaren a tocar els Peripatètics, no tractaren d'escatir abundantment, no completaren plenament? Si, en veritat, són desitjats els arcons de la natura i les classes⁵¹ més secretes de les coses, estan a l'abast de la mà molts, així com variats, llibres d'Aristòtil sobre les coses físiques: però, si són desitjades les subtilíssimes raons i fórmules dialèctiques, i l'astut discórrer de l'hàbil sofista, són propicis els seus volums de lògica, la qual art en ell comença i acaba: si es desitja sobre oratòria, tant per la via de la poesia com per la invenció, dues són les obres sobre Retòrica i una sobre l'art de la Poètica: si, en canvi, s'informa dels costums per compondre'ls, té a la seua disposició els vint volums sobre coses morals: i si es per a governar, bé la l'administració pública, bé el patrimoni familiar, han sigut redactats per a esta mateixa disposició huit llibres sobre la República i dos sobre el patrimoni domèstic: però, algú es pot preguntar de quina manera estes coses han sigut transmeses? No és cert que amb poquíssims preceptes, com feren alguns, per als quals no es pot saber quasi res d'allò en què s'ha sigut instruït? O bé amb uns embolcalls obscuríssims de paraules i amb una densíssima corfa, enfonsada aquella cosa de què es parla, en un mar profundíssim, perquè l'ingeni del lector, a no ser que siga certament diví, no puga penetrar a fi de comprendre-la, i siga necessària entre tantes tenebres una gran torxa, i com deia Sòcrates, en tan profund pèlag és menester un nadador deli,⁵² qui havent progressat prou, submergit no s'ofega, allò que els antics reconeixien que feien voluntàriament, no foren entesos indistintament per tothom? Certament, res; tot (es fa intel·ligible) amb abundància, tot amb claredat i transparència; en realitat, la turpitud i la negligència nostra donen com a resultat que es crega que hi ha tenebres en Aristòtil, qui comparat amb els anteriors, és més clar que el migdia.

Vegem qualsevol dels filòsofs antics, ¿qui, doncs, sense ser un endeví, arranca el sentit dels seus enigmes, que de vegades em semblen d'estos que entre jocs els xiquets recíprocament s'objecten? Veuràs en ells vocables tan rebuscats que no expressen més del necessari per a adonar-se'n d'allò per al que diuen haver sigut posats, com 'anserem canis', o 'asinum homo'⁵³: en Aristòtil, però, què no és dit de forma pertinentíssima? Què no està assenyalat

⁵¹ Podria tractar-se d'una nova errata: en lloc de *nationes* seria *rationes*: "les raons més secretes de les coses". Ací hem volgut conservar *nationes* amb el seu sentit de "classe", "classificació", perquè potser és un mecanisme de variació lèxica, ja que dos línies més avall s'empra el mot 'rationes'.

⁵² El 'nadador deli' fa referència a una anècdota que recull Diògenes Laerci (II, 22) segons la qual Eurípides li preguntà a Sòcrates què li havia paregut el llibre d'Heràclit que li havia prestat i Sòcrates va respondre: «Allò que he comprés és excel·lent i també allò que no he comprés però es necessita d'un nadador deli». Segons Russo Delgado (*Los presocráticos*, UNMSM, Lima, 1988), sembla que els nadadors de Dèlion eren famosos per la seua destresa nadant, aleshores l'expressió s'interpreta com a que es requereix una habilitat especial per a superar els esculls deguts a la dificultat d'expressió.

⁵³ Pot estar fent al·lusió a les endevinalles d'un tal Horapolo, escriptor del segle IV dC i autor d'un tractat sobre els jeroglífics egipcis anomenat *Hieroglyphica*, popular entre els clàssics (Lucà, Luci Apuleu, Plotí, Plutarc, etc.) i que, lògicament, també trobà ressò en el Renaixement donant pas a tota una literatura emblemàtica

pels seus noms vertaders i explícits? La nostra desídia, creieu-me, i la ignorància de les lletres gregues feren que estimem que aquell va parlar de forma obscura en certs passatges, però el grec mateix és molt més accessible, molt més clar, molt més lúcid que el llatí, doncs el nostre intèrpret, quan intenta convertir paraula per paraula del grec en paraula per paraula llatina, embussa, trastoca, obscureix, confon tant tota la dicció com el sentit; doncs, allò que es diu bellament en grec, açò no sempre es dit bellament en llatí amb el mateix orde, la mateixa figura i noms iguals, i al contrari: qui ignora que açò esdevé un hàbit en totes les llengües? Són de cadascú els idiomes, seues són les figures de qui parla: però, per a continuar parlant dels Peripatètics, no hi ha res que pertoque al desig de conèixer i a la delectança en la natura, ni al bon dir i el bon viure, ni a allò que s'ha de manar a la resta i que han de promulgar les lleis, que no haja tractat d'esbrinar complidament aquesta mateixa escola Peripatètica; d'on, pregunte, çtant de coneixement sobre coses diverses, tanta erudició en totes les arts, si no és d'una font peripatètica, per la qual totes les coses, que abans del seu temps fluctuaven, discutides temeràriament, sense cap orde, sense cap fi composades i definides, disperses i dissipades, reduïdes a certs preceptes i a certes formes, adaptades i connectades per la raó, han sigut dividides pels seus límits i assignades a cadascuna de les arts? Del seus escrits i dels seus preceptes, empraré no les meues, sinó les paraules i el testimoni de Ciceró: *es pot aprendre tota la doctrina liberal, tota la història, tota l'eloqüència, a més, és tan gran la varietat de les seues ciències, que ningú, sense els recursos que proporcionen, pot emprendre degudament preparat cap cosa important. De la seua escola han eixit oradors, generals i homes d'Estat. Per davallar a professions més modestes, d'esta mena de taller de tota classe d'artífex han eixit matemàtics, poetes, músics i fins i tot metges.*⁵⁴ En este sentit digué Ciceró esta i moltes altres coses, en la persona/a través del personatge de Marc Pisó, en el quint llibre del *De Finibus*, i en molts altres llocs.

En veritat, les lloances d'estos homes, d'esta divina disciplina, no admetrien mai fi, però és necessari també que el discurs, que ja excedeix el límit destinat, alguna vegada trobe per fi un acabament; per esta raó torne a la Filosofia mateixa i a l'estudi de la saviesa, la qual digueren que és la contemplació de les coses divines i humanes perquè completament alliberada esta ànima de la càrrec del cos, s'estenga per llocs inferiors i superiors, lliure i expedita, i il·lumine l'univers amb la mirada de la ment i no arrosegue eixa càrrega del cos, perquè visca un poc allunyada d'ell com, per dir-ho així, en el repudi o en el divorci dels cònjuges; per això, Plató ho anomena reflexió de la mort, que és la separació i dissolució del cos i de l'ànima, i no per casualitat afirmen que Déu, el millor i més gran,⁵⁵ va descobrir la Filosofia i la lliurà als homes com un regal, que és una cosa tan excelsa, tan sublim, tan recòndita, que si no s'haguera revelat l'accés a esta mateixa, inútilment s'eleva la nostra ànima, per molt vívida que siga per ella mateixa, per molt perspicaç, industriosa, enginyosa; doncs, no seria digne d'admiració el descobriment de la cosa, si no fora per les llavors

amb obres com l'homònima de l'humanista italià, Piero Valeriano Bolzani, *Hieroglyphica*, o l'arxiconeguda *Emblemata* (1531) d'Andrea Alciato. Sembla una crítica de Vives a este gènere de literatura críptica i hermètica que busca obscurir els conceptes, al contrari de la diafanitat que lloa en Aristòtil.

⁵⁴ Ciceró, *De Finibus*, Llibre V (279)

⁵⁵ La fórmula D.O.M. que s'ha perpetuat en l'àmbit funerari a través del cristianisme però que ve del món clàssic en la seua apel·lació a Júpiter, *Deo Optimo Maximo*.

excel·lents, els començaments revelats, la presentació pel mateix artífex, per dir-ho així, quasi en la mà, en el vestíbul mateix, mai no l'hauríem copsat: però, veig que ja he ingressat en les lloances de la Filosofia, que tan amples, tan magnífiques i variades són que no tem que en aquest lloc pugui el discurs per molt mut que siga ometre alguna cosa, tem més aviat que no siga fàcilment trobat el mode i la forma d'acabar el discurs; allò, però, ha sigut principalment aconseguit per mi perquè, aficionat a algunes virtuts de la filosofia (doncs qui poguera a totes), em sembla haver tingut compte de la brevetat instituïda, i ningú hi haurà que, d'aquelles coses que hauré dit sobre esta obra suprema del suprem Déu, amb la seua ment no les entenga i estime majors que les que seran per mi explicades.

I jo, sense dubte, d'esta manera estimo que no es pot expressar amb un breu discurs (tal i com haurà segut el nostre) les lloances de la filosofia més clarament que si declararem en suma que esta mateixa és bella i agradable per a l'ànima humana, convenient i, principalment, útil, i, a més, de totes les coses una de les més necessàries en els costums i en tota la nostra vida; i és menester que allò siga posat davant tots nosaltres, perquè ningun savi ignore que no som nascuts per al joc i la broma, ni per a la vida pueril, sempre entre coses de poc valor i certs passatemps que s'han de fer, és a dir, entre ximpleries i bajanades, sinó que hem sigut engendrats per la natura per a la gravetat i la sapiència, per a aquelles coses de les quals són dignes no tant esta càrrega dels nostre cos, com la prestància de la nostra ment (que és de pla en pla divina): pregunte, doncs, si açò és així, com correspon ser, ¿què pot ser més dolç i suau per a la nostra ànima? Perquè ¿què porta major plaer que elevar-se a aquelles etèries seus? Que purificar-se a si mateix, com un habitant, en aquelles cases admirables de les estrelles? ¿conèixer quan són els futurs eclipsis de sol i de lluna? ¿en quin temps la conjunció i la separació dels astres? ¿quan les pluges, els vents, les neus, els graníssols, els trons, els llamps, els gels, l'onatge de l'oceà, les tempestes dels vents i del mar, el rigor de l'hivern, la calor de l'estiu, les flors i aquella tan grata visió de la primavera? quan la maduració i la recol·lecció dels fruits de la tardor? i conèixer no sols en quins temps, sinó també per quines causes passaran totes estes coses? Què és més bell que açò? o bé, què pot ser imaginat de més admirable? mentre la resta dels homes, inclinats com si foren bèsties, miren la terra, soles tu mateix, sublim entre els homes, verdaderament tens rostre, mires el cel, alces la mirada a les estrelles, i mentre els altres són vils esclaus de les riqueses i la fortuna, tu, solt i lliure, eres l'autèntic espectador del teatre del món.

Vol, tal vegada, l'ànima baixar a poc a poc a la Terra? ¿Quanta delectació tenen, examinades les natures dels ocells i dels peixos, de la resta dels animals, bé de disposició salvatge, bé mansa, totes les accions d'estos, de les fonts i inicis dels quals deriven totes? Es dedicarà, aleshores, a aquella part de la natura digna d'admiració, sobre els poders de les plantes, les herbes, els arbres, els arbusts, les mates, les flors, els fullatges, les fulles, els fruits, les arrels: després, a les pedres i als metalls mateixos, açò és, passarà a les riqueses humanes en les quals coneixerà quines coses vils i quines coses indignes busquen els homes amb el major treball a través de tants perills, de manera que els senyors de les coses del univers serveixen miserablement el rovell més fútil; aleshores, este mateix començarà a compadir-se dels buits desitjos dels mortals i a riure dels goigs vans, i serà d'eixe excel·lent gènere d'homes que no pel lucre, el guany o la glòria del serf addictíssim anaven als Jocs Olímpics, i eren venuts, sinó que solament per açò acudien, per examinar amb aplicació allò que hi era fet en tanta reunió d'homes, en tanta varietat de les coses i, d'esta manera, contemplar en les quals

coses quanta utilitat s'obté, quant de fruit; vegeu com per esta l'home, que era un esclau menyspreadíssim de la fortuna, elevant-se sobre ella mateixa, li es restituïda la seua ciutadania i naixement; i, per altra banda, també aquella, no diré conveniència sinó necessitat de conèixer les vies del cel i les estrelles,

*Els diversos eclipsis de Sol i els eclipses de Lluna*⁵⁶

*Els temps que és de segar i el que el llaurador ha de sembrar el sol*⁵⁷

Quins astres del cel naixen, quins es posen, quanta i quina és de cadascun les influències,

*Sense quins no es pot sembrar, ni sorgiran les messes*⁵⁸.

¿Heu considerat que sense este coneixement la nostra vida no podria conservar cap ordre, menys encara que siga alterat de manera casual i fortuïta, quan fora ignorada tota partició segura dels dies i les nits, i el curs constant dels mesos i dels anys, i la progressió de la mesura establida en tota l'eternitat? ¿ningú sabria quan seria l'hivern, quan la primavera, quan l'estiu, quan la tardor? ¿els mateixos agricultors ignorarien quan seria oportú fer la sembra, quan cultivar el camp, quan recol·lectar les messes? Considereu, aleshores, com de necessària és esta per a contribuir a la vida humana: ara bé, que visca algú, sense conèixer a fons les disposicions dels animals, els que poden ser domesticats, els que persisteixen sempre en la seua natura de fera, els que es poden servir a la taula com aliment, els que inoculen un virus fatal amb les mossegades, d'aquells que siga convenient evitar la ràbia i la violència, amb quins, en quin temps, per quina raó hi ha per a l'home una pau segura; ¿i les plantes contribueixen en res a la nostra vida i són de gran utilitat, és necessari discernir res, quines són saludables, quines mortíferes, quines aptes per a la taula, quines no aptes, quines per a cada mal, en quin temps, en quin lloc porten remei i en quins condueixen a la mort? I tot açò, de quin mestre (pregunte) ho rebérem, per qui ho recordàrem, si no és per la Filosofia? I, a més, estan aquelles coses, ¡Déu immortal! sobre conciliar els costums dels uns i dels altres, del governament de les coses tan públiques com privades, sense les quals no veig en què es diferenciaria el gènere del homes del de les bèsties i les feres; en efecte, per esta (la Filosofia), la nostra vida es restituïda a la seua humanitat; per la qual hem sigut instruïts en la justícia, la prudència, la fortitud, afegeix també la modèstia en totes les coses i la temperància i, en dits i fets, constància i mesura: esta és aquella Filosofia Ètica la qual ocasiona costums veritablement humans en les ciutats, en els cases i en les ànimes de cadascú, fins i tot les cases i les ciutats, en realitat, ella mateixa feu, recompongué les nostres ànimes, sense els principis i preceptes de la qual no existiria cap cosa privada, ni les coses públiques, ni es podrien celebrar i constituir reunions d'homes, i així com aquella és medicina per als cossos, esta (l'ètica) porta el remei i la cura excel·lentíssima per a les nostres ànimes afectíssimes.

I així, com ja hem vagat amplament per tota la natura de les coses, finalment, des d'estes coses visibles arribarem a aquell principi invisible del món, omnipotent, etern,

⁵⁶ Virgili, *Geòrgiques*, Llibre 2, v. 478.Ref.

⁵⁷ *Bucòliques*, Ègloga 3, v. 42.

⁵⁸ *Geòrgiques*, Llibre 1, v. 160.Ref.

immortal, que quan l'haurem conegut, amb gran i excels ànim menysprearem qualsevol cosa que porte gojos buits als vans mortals, portarem tanta tranquil·litat a les nostres ments que en endavant no podran ser agitadaes per cap turbulència de les tempestes, ser apartades d'aquell lloc seu quietíssim per ninguna força, cap colp de la fortuna serà capaç de torbar la pau placidíssima, viurem alegres, viurem segurs, la qual cosa, certament, o no és res, o és una norma per a viure bé i feliçment, que tot el gènere humà sempre té en la boca, a tots i en tot temps desitja vehementment amb vots la raó i el camí, que a ella condueix una vida sempiterna infinitament millor, en la qual l'ànima amb l'origen diví de l'alè, pel qual ni es torna vella ni es mor, deslliurada del vincle amb el cos onerós, retorna amb summa felicitat a les seues seues i les conegudes i afins estrelles: que vagen ara altres, i comparen tots els seus plaers seductors amb la més mínima delectació semblant de la Filosofia; que diguen que les riqueses són molt útils per a la vida humana, encara que sense aquelles es viuria millor, sense els dogmes de la Filosofia, però, no es podria viure; que reivindicuen que per a l'home hi ha alguna cosa més necessària que la Filosofia, quan sense la resta de coses l'home sempre és home, però en absència de la Filosofia, seria fera no home. I ¿dubta algú en consagrar tota la vida a esta saviesa, a açò tan bo que difícilment altra cosa major, més excel·lent, més excelsa podrà ser donada pel Déu màxim als mortals, que no puga dir-se justament consumida i esgotada, sinó prestada per a un benefici enorme? ¿Hi ha algú que, veient tot açò, no preferisca viure poquíssims dies amb ella que sense ella llarguíssims temps encara que acompanyat de grans riqueses i un gran poder? encara que siga un dia, és preferible l'acte, correcte i des dels seus preceptes, a, fins i tot, l'eternitat sencera.

